

Петро Рабiнович,
доктор юридичних наук,
професор, академик НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

УДК 340.12.(075.8)

Універсальна теорія права як загальна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права (до проблеми формування)

Як відомо, в усіх наших юридичних навчальних закладах традиційно вивчається загальна теорія права (конкретні назви цього навчального предмета в Україні (та й у деяких інших країнах) є різними: «теорія держави і права», «теорія права та держави», «загальна теорія права», «загальнотеоретична юриспруденція» тощо).

Не менш традиційними є й навчальні курси з міжнародного права (і публічного, і приватного) чи то, власне, з його теорії.

При цьому викладанню обидвох зазначених дисциплін притаманні зазвичай такі прикметні особливості: «чисті» теоретики здебільшого оминають мовчанням існування права міжнародного (внаслідок чого адекватною назвою навчального предмета, який ними викладається, мала б бути така: «загальна теорія національного (внутрішньодержавного) права»; а «міжнародники», своєю чергою, недо-

статньо враховують у своїх навчальних курсах чимало усталених положень загальної теорії права. Хоча деякі з останніх фахівців спеціально наголошували на тому, що міжнародне право є «частиною права взагалі» [1, с. 11].

І навіть у тих, можна сказати, поодиноких підручниках із загальної теорії права (чи теорії права і держави або ж держави і права), де в окремому розділі викладаються певні положення щодо міжнародного права [2; 3; 4], останні досить часто все ж не цілком «вписуються» у подану в інших їх розділах загальну концепцію права, правового регулювання та й загалом у відповідне праворозуміння.

Усунути цей недолік, можна, як видається у такий спосіб: розробити настільки загальну (універсальну) теорію права, аби її основні положення були б однаковою мірою застосовними як у загальній теорії національного права, так й у загальній теорії

міжнародного права (і публічного, і приватного). Ця ідея вже висловлювалася мною понад 10 років тому [5, с. 8]. Тоді йшлося, принаймні, про те, що слід чітко розрізняти: 1) загальну теорію права певної держави; 2) загальну теорію національного права будь-якої держави (тобто всіх держав); 3) загальну теорію міжнародного права; 4) всезагальну теорію права, положення якої поширювалися б як на будь-яке національне (внутрішньодержавне) право, так і на право міжнародне.

Отже, зважаючи на таку потребу (яка стає все більш нагальною з огляду на об'єктивні процеси глобалізації), дозволю собі сформулювати декілька тез, обговорення яких, можливо, стимулюватиме розроблення справи універсальної теорії права.

Та перш ніж їх викладати, зауважу, що розбудова означеної науки видається можливою, якщо її предметом обрати, власне, гранично загальні закономірності внутрішньодержавного й міжнародного правового регулювання діяльності (поведінки) будь-яких суб'єктів. Гадаю, що такі закономірності справді існують. І саме такий — гранично високий — рівень їх загальності й обумовлюватиме універсальний характер тієї науки, предметом якої вони мають бути. Адже право (будь-яке) становить собою явище родове стосовно таких його різновидів, як право позитивне і право непозитивне («природне» тощо).

Сутність феномена права (як би її не інтерпретувати) не існує реально поза його формою (і внутрішньою, і зовнішньою). З огляду на це пригадаю, принаймні, одне з відомих положень діалектики: сутність завжди є сформованою (якщо мати на увазі не її інтелектуальну абстракцію, а її реальне буття як суттєвої властивості усіх явищ певного роду, певного класу); а форма завжди є суттєвою (оскільки вона слугує формою саме сутності явища та й, до речі, його змісту).

Отже, у реальності сутність права неминуче сполучається, «сплавляється» з тими чи іншими особливими

(видовими) властивостями останнього, закріплюваними його формою.

Такими різновидами «оформлення» сутності права є: а) право національне і б) право міжнародне. При цьому йдеться не про «роздвоєння» чи то «подвоєння» сутності права, а про втілення її (єдиної!) у двох однородових, проте різновидових, соціальних явищах.

Оскільки ж означені різновиди права не існують, не функціонують цілком ізольовано, автономно один від другого (навпаки: вони — особливо за сучасних умов глобалізації — взаємодіють, взаємовпливають), остільки цим спричиняються певні трансформації й самої сутності права в цілому (висловлюючись точніше, — сутності того явища, яке відображається терміно-поняттям «право»).

Тому видається підставним стверджувати (з певною умовністю), що цілковита, «повномасштабна» наука загальної теорії права має складатися, власне, з двох основних підрозділів: її загальної частини (універсальна теорія) та частини спеціальної — двочленної: а) загальна теорія національного права і б) загальна теорія міжнародного права.

Ті ж фахівці, які вважають порівняльне правознавство окремою, відносно самостійною юридичною наукою, мабуть, вважатимуть, що до складу спеціальної частини «глобальної» науки загальної теорії права належить включити ще й третій фрагмент її зазначеної частини — юридичну компаративістику. Проте при вирішенні здавна дискусійного питання про співвідношення загальної теорії права з порівняльним правознавством, по-перше, вирішальним аргументом мала би слугувати, насамперед, об'єктно-предметна, тобто змістовна, субординація, ієрархія усіх названих галузей правознавства. У будь-якому разі у загальній теорії права (та, до речі, й у філософії права) — до якого б етапу і до якого б місця історії людства не відносити її виникнення, — зазвичай містяться, так чи інакше, й порівняльно-правові

положення щодо характеристики тих правових явищ, котрі у цій науці досліджуються. А по-друге, будь-якому порівнянню яких би то не було об'єктів у якості саме правових не може не передувати певне праворозуміння. (Причому навіть незалежно від того, чи усвідомлене воно самим дослідником-компаративістом і задекларовано ним «публічно», чи ж воно залишилось лише імпліцитним, латентним.)

Але дати відповідь на запитання: що (яке явище) відображається терміно-поняттям «право», — це є головним покликанням, місією саме всезагальної (універсальної) теорії права. І така відповідь конституюється власним специфічним предметом останньої. Цим, гадаю, й визначається місце порівняльного правознавства (принаймні, його загальнотеоретичної частини) у системі всієї теоретичної юриспруденції, а отже, його співвідношення з її іншими галузями й передовсім — із універсальною теорією права.

Отож, якщо керуватися таким широко визнаним у наукознавстві критерієм класифікації наук, як певні об'єктивні закономірності, то правова компаративістика (незалежно від обсягу накопичених нею знань та їх значущості) є концептуально похідною від всезагальної теорії права.

Втім, слід із граничною визначеністю наголосити, що універсальність розуміється тут лише у тому сенсі, що відповідна (всезагальна) теорія права в основних своїх положеннях має бути придатною для кожної зі зазначених її «спеціальних» частин — і не більше того.

Проте з огляду на неусуваність, нездоланність плюралізму праворозуміння такі теорії у їх змістовному аспекті не можуть не бути різноманітними. Так, скажімо, мають існувати щонайменше універсальна теорія позитивістсько-правова (легістська, соціологічна, психологічна), а також універсальна теорія непозитивістсько-правова («природно-правова» тощо).

До речі, понад чверть століття тому було запропоновано й той дослідницький підхід, який видається адекватним цій науці — підхід потребовий [6, с. 8-12]. Саме його покладено в основу здавна обгрунтовуваної мною інтерпретації антропосоціальної сутності будь-якого права як феномена родового. Відповідно до останньої таким явищем можна вважати певні можливості людей чи їхніх груп, необхідні для задоволення біологічних та соціально обгрунтованих потреб їх існування та розвитку, які (можливості) об'єктивно зумовлені — у кінцевому підсумку — досягнутим рівнем розвитку відповідного суспільства і забезпечені обов'язками його інших суб'єктів.

Наведу, для прикладу, лише один сюжет, який видається наскрізним (тобто універсальним) для теорії права будь-якого рівня загальності. У рамках згаданого потребового підходу мною у свій час було вперше запроваджено і термінопоняття «правові потреби», зроблено спробу сформулювати його дефініцію і стисло схарактеризувати основні об'єкти таких потреб [6, с. 31-34]. Розгортаючи далі названий сюжет у нинішніх умовах, видається підставним акцентувати власне людиноцентричний аспект правових потреб.

Висловлюючись лапідарно, можна сказати, що правові потреби людей — це людські потреби у праві, у правових явищах. Однак таке положення саме по собі, вочевидь, не продукує нових знань, є, так би мовити, колоподібним, тавтологічним.

Які ж із соціальних явищ належать саме до правових, — відповідь на таке питання зумовлюватиметься, ясна річ, розумінням термінопоняття «право» (від якого походять і відповідні прикметники), тобто від певного праворозуміння. А воно, як свідчить уся історія світової правничої думки, ніколи не було, і зараз не є, і — як видається — у майбутньому не буде змістовно уніфікованим, односмысловим, неплюралістичним.

Тому й інтерпретувати феномен правових потреб спробую – у першому варіанті – стосовно кожного принаймні з двох найбільш поширених різновидів позитивістського праворозуміння: соціологічного та легістського.

Так, з позицій соціологічно-позитивістського праворозуміння (зокрема, так званого соціально-природного [7]) можна стверджувати, що правова потреба – це потрібність людини (чи групи людей) у наявності та використанні певних соціальних умов, можливостей і засобів для забезпечення здійснювання її прав і свобод. Задоволення таких правових потреб слугує, своєю чергою, передумовою реалізації відповідних базових потреб їх носія (потреб матеріальних, соціальних, духовних тощо). Адже не реалізувавши таку правову потребу, неможливо здійснити й відповідне «природне» людське право. Отож, з огляду на це, згадана правова потреба має інструментальне, так би мовити, «засобове» призначення.

З-поміж означених соціальних можливостей і засобів особливу роль відіграють явища державно-юридичні. Тому з позицій вже легістсько-позитивістського праворозуміння правовою потребою людини (чи групи людей) можна вважати потрібність у наявності та використанні певних

державно-юридичних засобів для забезпечення здійснювання її прав і свобод. Йдеться, насамперед, про потреби у визнанні юридичної правосуб'єктності їх носія (включаючи його правоздатність та дієздатність); у юридичних нормах (вміщених чи то у нормативно-правових актах, чи то у договорах, чи то у судово-прецедентних рішеннях тощо); у суб'єктивних юридичних правах та певних юридичних фактах (як підстави виникнення чи зміни таких прав), зокрема, таких юридичних фактів, як ухвалення правоконкретизуючих, або правотлумачних, або правозастосовчих, або ж правоздійснювальних актів.

Задоволення саме таких – так би мовити, легістсько-позитивістських – людських потреб теж слугує однією з необхідних передумов наступного задоволення базових, неюридичних за змістом, потреб їхніх носіїв. Отож у зазначеному сенсі правові потреби – це, іншими словами, потреби в державно-юридичних гарантіях здійснювання прав і свобод людей (чи їхніх груп). І до того ж, гарантії ефективних, про які йдеться, нагадаю, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 13).

Усе ж викладене вище стосовно перспективної універсальної теорії права можна відобразити схематично наступною таблицею.

<i>Предмет дослідження</i>	<i>Галузь науки</i>
Сутність і загальні закономірності будь-якого з тих явищ, котрі відображаються терміно-поняттям «право»	Універсальна теорія права
Закономірна специфіка будь-якого національного права, особливості вияву й реалізації у ньому загальної сутності права	Загальна теорія національного права
Закономірні особливості права міжнародного, специфіка вияву й реалізації у ньому загальної сутності права	Загальна теорія міжнародного права
Закономірності взаємовпливів національного і міжнародного права як чинник розвитку єдиної сутності права	Універсальна теорія права

Що ж стосується навчальних курсів із вивчення загальнотеоретичного правознавства, то вони, звісно, можуть конструюватися вже за різноманітними критеріями. Але якщо вчити студентів саме праву взагалі, то цілком зігнорувати схарактеризовані у цій статті його внутрішні структурно-функціональні зв'язки й залежності навряд чи буде виправданим.

Отже, для подальшого обговорення висуваються такі правознавчі сюжети:

1. Універсальна теорія права як спільний концептуальний фундамент теорії національного й теорії наднаціонального (міжнародного, міждержавного) права. Її стан, проблеми формування та розвитку.

2. Певне праворозуміння — аксіоматична загальнометодологічна основа універсальної теорії права. Роль і діалектика позитивістських (легістських, соціологічних, психологічних) і неопозитивістських (поза — або надпозитивістських) різновидів праворозуміння в універсальній теорії права.

3. Предмет універсальної теорії права — всезагальні (гранично загальні) об'єктивні закономірності як національно-державного, так і міжнародно-державного правового регу-

лювання (загального й індивідуального) суспільних відносин, розглянутого крізь призму того чи іншого праворозуміння. Діалектика соціумоцентристської та людиноцентристської парадигм у дослідженні й інтерпретації тих феноменів, котрі відображаються терміно-поняттям «право».

4. Однакові (спільні) властивості, ознаки національних і міжнародних правових систем (інтерпретованих із позицій кожного з основних типів праворозуміння).

5. Відмінні властивості національних і міжнародних правових систем.

6. Типологія національних і типологія міжнародних правових систем: спільне й особливе у ній.

7. Дослідження взаємовпливів міжнародних і національних правових систем в умовах глобалізації та їх міжкультурного (міжцивілізаційного) діалогу як чинника розвитку універсальної теорії права.

До речі, деякі з означених сюжетів вже обговорювалися учасниками ініційованої мною на сторінках журналу «Філософія права і загальна теорія права» дискусії (2013-2015 рр.) — як теоретиками, так і «міжнародниками». Втім, її підсумки — ще попереду.

Список використаних джерел

1. Черниченко С. В. Международное право: современные теоретические проблемы / С.В. Черниченко. — М., 1993. — 295 с.
2. *Проблемы* теории государства и права : учеб. / под ред. М. Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2011. — 640 с.
3. *Теория* государства и права : учеб. для ВУЗов / под ред. В. Д. Перевалова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2007. — 496 с.
4. Абдуллаев М. И. Проблемы теории государства и права : учеб. / М. И. Абдуллаев, С. А. Комаров — СПб., 2003. — 576 с.
5. *Вісник* Академії правових наук України. — 2002. — № 4.
6. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. — Львов, 1985. — 167 с.
7. Рабинович П. М. Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загальносоціальної правової системи / П. М. Рабинович. — У кн.: *Правова система України: у 5 т. — Т. 1.:* Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України: Монографія. — Х., 2008. — С. 129-147.

Рабинович П. М. Універсальна теорія права як загальна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права (до проблеми формування)

Обґрунтовується необхідність розробки універсальної (всезагальної) теорії права, положення якої могли би бути використані загальною теорією національного права будь-якої країни і загальною теорією міжнародного права.

Ключові слова: універсальна теорія права, теорія національного (внутрішньодержавного) права, теорія міжнародного права.

Рабинович П. М. Универсальная теория права как общая концептуальная основа теорий национального и международного права (к проблеме формирования)

Обосновывается необходимость разработки универсальной (всеобщей) теории права, положения которой могли бы быть использованы общей теорией национального права любой страны и общей теорией международного права.

Ключевые слова: универсальная теория права, теория национального (внутригосударственного) права, теория международного права.

Rabinovych P. Universal legal theory as a shared conceptual basis for theories of domestic and international law

The necessity of inventing a universal (global) theory of law is proved; its statements could have been used by the general legal theory of any state and by the general theory of international law.

Key words: universal legal theory, domestic legal theory, theory of international law.